

Др Урош Шешум
истраживач сарадник
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
sesumiii@hotmail.com

ТАЈНЕ ЗАГРАНИЧНЕ АКТИВНОСТИ СРПСКЕ ВЛАДЕ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ 1901. ГОДИНЕ*

Апстракт: У раду је приказана тајна загранична делатност шефа Просветно-политичког одељења Министарства иностраних дела Краљевине Србије Светислава Симића током 1901. године. По до сада непознатој српској архивској грађи приказано је планирање или извођење убистава муслиманских првака у пограничном појасу Србије и Османског царства. Покушано је довођење у везу ових атентата са планирањем и припремом српске четничке акције ширих размера. Рад је написан углавном на основу необјављене српске архивске грађе, а у мањој мери објављене архивске грађе српског и британског порекла, те наративних извора и литературе.

Кључне речи: Османско царство, српска четничка акција, Светислав Симић, Мицко Ристић, Стара Србија.

* * *

Појачани терор Албанца на Косову, Метохији, и Прешевској кази и муслиманског становништва у Новопазарском санџаку 1897–1900. над та-

* Рад је настао као резултат рада на пројекту *Српска нација – интeграивни и дезинтeграивни процеси* (ев. бр. 177014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

мошњим Србима и изостанак напора османских власти да казне извршиоце убистава и пљачки Срба, навели су српске приштинске конзуле Тодора Станковића и Светислава Симића на идеју да организују убиства качака који су највише терорисали српско становништво, а које турске власти нису гониле нити кажњавале. Станковић и Симић су сматрали да ће убиства качака ставити до знања осталим качацима и Арбанасима да убијање Срба убудуће неће остати некажњено и да ће се услед страха од казне убудуће уздржавати од насиља. Након уцењивања глава качака Диље Исеновића и Дин Бурјана и њихове ликвидације од стране локалних Арбанаса 1898. и 1900. године, конзул Светислав Симић је предложио председнику владе Владану Ђорђевићу да се организују ликвидације заштитника и покровитеља свих качака и организатора насиља над Србима на Косову и у Рашкој области, приштинског муфтије Мустафе Рамадановића и сјеничког титуларног паше Мустај-паше Ђатовића; првака који су имали већи политички утицај и моћ у својим крајевима од представника турске власти. Владан Ђорђевић, који извесно није био упознат са ликвидацијама Исеновића и Бурјана пре њиховог извршења, није се сложио са Симићевим предлогом истакавши да српска влада: *„...неће да се служи мучким убиствима, јер она јесће и хоће да осћане влада једне културне државе“*.¹ Поред Светислава Симића, постојао је приличан број српских чиновника који су деловали на граници са Турском, који попут Симић нису делили мишљење Владана Ђорђевића, јер су били свесни да ће изостанак казне за убиства Срба у Турској само охрабрити даља насиља, што би довело до масовнијих исељавања српског становништва у Србију. Доласком Михаила Вујића на место председника владе и Светислава Симића за шефа Просветно-политичког одељења, рад српских чиновника на граници на ликвидацијама качака и зулумћара у Турској, који се до тада, пре извршења, крио од виших власти, добио је заговорнике на највишим местима у Министарству иностраних дела. Године 1900. Милован Рађеновић из сјеничке околине убио је Адила Папића, вођу ликвидаторске чете Мустај-паше Ђатовића, која је вршила смакнућа виђених Срба у Сјеничкој кази, а затим побегао у Србију. Јаворски цариник Васа Димитријевић је прихватио Рађеновића и под његовом командом с пролећа 1901. организовао малу тајну чету од 5-6 људи коју је убацивао преко границе да извршава ликвидације качака и познатих зулумћара. Убиства Папића и других зулумћара нису обесхрабрила пашу

¹ Мустафа-паша Ђатовић организовао је чету за ликвидирање Срба. Овој чети је између 1899. и 1901. стављено у задатак да ликвидира све виђеније Србе у Рашкој области, што је успешно и чинила ликвидиравши неколико српских првака. М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд, 2009, 213, 331-332 (=Српско-албански односи); АС, МИД-ППО, 1900, ред 22, Ф. 1, приштински конзул С. Симић, председнику владе В. Ђорђевићу, пов. но. 45, 28. 2/11. 3. 1900, 2/14. 3. 1900.

Ћатовића, који је наставио са ликвидацијом угледних Срба, што је навело српске службенике из пограничне зоне да покушају да га као главног инспиратора терора над Србима лише живота. Начелник Рудничког округа Васа Драгићевић и јаворски цариник Димитријевић су више пута помоћу повереника покушали да га ликвидирају ван Сјенице, али то, због његове бројне наоружане пратње није дало резултата. Начелник Драгићевић је зато јуна 1901. решио да пашу лиши живота минирањем његовог конака у Сјеници. Повереник који се прихватио посла није успео да изврши задатак, јер је паша у ноћи када му је конак дигнут у ваздух игром случаја ноћио у харему. Атенатор Атанасије Средојевић је ухапшен, а поред њега и 15 виђенијих сјеничких Срба. Експлозија конака у Сјеници и ранија убиства зулумћара на неки начин су имали ефекта. Иако су због покушаја атентата српски прваци похапшени и у српским селима вршене преметачине у потрази за оружјем, убијање српских првака се није наставило, а аге и зулумћари су из страха за неко време престали да посећују српска села и чине насиља. Како се изразио јаворски цариник, уопште је за неко време нестало „*рајшоборносџи ког Турака*“. На продужење мирољубивог држања муслимана додатно је утицао прво одлазак паше Ћатовића на хаџилук у Меку крајем 1901, а затим и његова смрт почетком наредне године.²

Убисџво Кагри Заима

Отприлике у време када је формирана мала ликвидаторска чета на Јавору 1901, у Врању се појавио стари харамбаша Мицко Ристић из Ресна. По исказу председника владе Вујића Мицко је „*из раније више љуша ујошребљаван као чејовоћа, који је љрема ујушџвима, ујадао у Турску са својим људима...*“. Пошто је током четовања био рањаван и ухапшен и

² Начелник Драгићевић је о свом уделу у атентату након хапшења Срба Сјеничана обавестио председника владе, предлажући му организацију избављења Средојевића из сјеничког затвора. Драгићевић је наглашавао да би избављење атентатора „*окуражило Србе тамо на смелија иредузећа, када се за џо укаже љошреба...*“. Вујић се сложио са његовим предлогом одобривши му 400 динара за мићење стражара који би затворенику омогућили бекство. Важно је истаћи да председник владе није укорио начелника за покушај атентата на Ћатовића, мада то не мора нужно да значи да је претходно одобрио његов поступак, иако се чини да је у целу ствар био упознат. *Срџско-албански односи*, 213; АС, МИД-ППО, 1901, ред 28, ф. 12, управник јаворске царинарнице В. Димитријевић, председнику владе М. Вујићу, 18/30. 8. 1901; *Исџо*, ф. 14, начелник Рудничког округа В. Драгићевић, председнику владе М. Вујићу, пп. но. 3611, 20. 9/2. 10. 1901, 24.9/6. 10. 1901; МУД-ПОВ, 1902, к. 1, председник ивањичке општине Ј. Јојић, начелнику Рудничког округа В. Драгићевићу, 1/14. 1. 1902, без броја; АС, МИД-ППО, 1902, ред 216, ф. 2, М, скопски конзул М. Куртовић, МИД-у, пп. бр. 685, пп. но. 1456, 20. 4/3. 5. 1902, 22. 4/5. 5. 1902.

осуђен на вечиту робију у Африци, одакле је побегао, министар председник је решио да му се до боље прилике, „*када ће се моћи ојеш ујоџребиши*“, издаје 60 динара месечне помоћи из благајне МИД-а, а да се истовремено препоручи врањском и топличком начелнику, да га, након што се опорави, уполсе у пограничној служби. Старом четовођи је по препоруци Вујића почетком маја обезбеђена бесплатна железничка карта до Врањске Бање и бесплатан стан, храна и купање у циљу опоравка.³

Мора се осврнути и на тврдњу председника Вујића, да је Мицко раније употребљаван као четовођа у Турској. Наиме, у Фонду Милутина Гарашанина чува се депеша врањског начелника из октобра 1885. којим начелник пита председника владе Гарашанина да ли да дозволи тројици комита, Васиљу Гроздановићу, Петру Поп Тасићу и Соји Христовићу, да из Врања оду у Ниш.⁴ У фонду благајничког одељења Министарства иностраних дела сачувана је признаница Мицка Христова на 200 динара примљених из благајне Министарства иностраних дела почетком маја 1886, а по одобрењу министра Драгутина Франасовића.⁵ Јуна 1886. Мицко Ристић из Ресна је као четовођа заједно са 10 људи, од којих је један био Васиљ син Гроздана (Vassil son of Gourazden), опкољен од турске војске код Криве Паланке и заробљен са седморицом комита, док су тројица пали у борби. На претресу пред војним судом у Скопљу Мицко и његови људи су признали да их је у Турску испратио „револуционарни комитет“ из Србије.⁶ На основу цитираних докумената није могуће утврдити да ли је влада Милутина Гарашанина организовала и слала чете у Турску, јер је Вујићево уверење о Мицковој *ујоџреби* могло потицати и од самог Ристића. С друге стране, појава Гроздановића на списку комита, упућује на то да је Гарашанинова влада још 1885. у најмању руку толерисала боравак четника/комита у Србији и то на самој граници. Такође, повећа сума од 200 динара издата Мицку Христову, односно Мицку Ристићу, маја 1885. упућује на то да је њему, као вођи издаван новац за издржавање чете, односно да се српска влада извесно старала о њиховом издржавању док су боравили у Србији. Све то ипак не потврђује да је српска влада комитама давала задатке и управљала њиховим активностима.

³ АС, МИД–ППО, 1901, ред 643, решење председника владе и министра иностраних дела М. Вујића, 11/23. 5. 1901.

⁴ АС, МГ, бр. 908, Начелник Округа врањског М. Ђ. Стојићевић, министру иностраних дела М. Гарашанину, 14/26. 10. 1885, депеша из Врања.

⁵ АС, МИД–БО, к. 13, признаница на 200 динара Мицка Христова, оф 23. 4/5. 5. 1886.

⁶ *Бриџански дипломатически документи по бѣлѣарския национален вѣѣрос, ш. 1 (1878–1893)*, приредили В. Трайкова, А. Гребенаров, Р. Караганов, Р. Прахова, Софија, 1993, бр. 81, 84.

Остављајући питање Мицковог ранијег четовања по налозима српске владе отвореним до искрсавања нових извора, недвосмислено је да је у Србији са највишег места 1901. дочекан раширених руку, са уверењем да је и раније деловао у корист српских интереса.

Док се Мицко одмарао у Бањи, у Београд су средином јуна стигла двојица четника из Турске, Ђорђе Цветковић и Антоније Аврамовић, где су, по речима министра Вујића, учинили извесне, недефинисане услуге, српским интересима. Вујић је тог месеца писменим решењем одредио месечну помоћ од 50 динара Цветковићу и Аврамовићу, децидирано их називајући комитама и образлажући издатак *йоџребом да их чувамо*.⁷ Убрзо су Цветковић и Аврамовић, са још два друга упућени у Врање где су се јавили Мицку Ристићу.

Мицку је у Београду пре поласка у бању изгледа предочен задатак који је у будућности имао да изврши у Турској, у тренутку када му се то нареди. Задатак старог харамбаше, због кога су му као помоћ послати четници, било је убиство Кадри Заима из села Кленике, читлуксахибије три погранична села и зулумћара који је злостављао српско становништво Прешевске казе. Док су Мицко и четници боравили у Врању, Светислав Симић је поручио врањском начелнику Бончићу да пронађе поузданог човека на граници који би четнике довели до мете. Начелник је ангажовао Недељка Стојиљковића из села Буштрање на самој граници, а Стојиљковић је пронашо двојицу људи из пограничних села у Турској који су познавали навике и распоред зграда на имању Заим-бега.⁸

Искусни харамбаша Мицко показао се као лош конспиратор. У комитском оделу и наоружан банчио је са четницима по врањским кафанама, што није остало непознато турском конзулу у Врању, посредно и турским граничарима, којим је преко турског конзула обрађена пажња да будно чекају прелазак чете између села Шапранце и Ристовца. Мицко и његови људи наставили су да праве грешке. Без претходног обавештавања начелника, а без добијене претходне наредбе из Министарства, прешли су у Турску да изврше задатак. Турска гранична стража их није опазила, али јесте Турчин пољак у атару пограничног села Сејаце. Четници нису ликвидирали пољака, већ су му само запретили да никоме не говори да их је приметио. Упркос изнуђеном обећању, пољак је, чим се нашао на безбедном месту, обавестио заптије и војску, након чега су у Сејаце дошле

⁷ АС, МИД–ППО, 1901, ред 781, решење министра иностраних дела М. Вујића, пп. бр. 1840, 4/16. 6. 1901.

⁸ АС, МИД–ППО, 1901, ред 643, тежак из Буштрања, Н. Стојиљковић, Министарству иностраних дела. 18/30. 9. 1901; АС, МИД–ППО, 1902, ред 692, тежак из Буштрања, Н. Стојиљковић, министру иностраних дела и председнику владе М. Вујићу, 20. 2/5. 3. 1902.

потере. Напад на Кадри Заимову кулу такође је лоше изведен, Мицка су напали бегови пси, након чега је побегао и због потера превео четнике преко границе.⁹

Турске власти су врло озбиљно схватиле доставу пољака из Сејаца, свакако због ранијих порука турског врањског конзула, те је у Прешево допутовао Хамди-паша, комесар турских пограничних трупа, да спроведе истрагу. Паша је лично спроводио испитивање у селу Сејацу, где су сељаци испитивани под батинама. Петорица сејачких сељака су упркос страшном батинању тврдили да нису давали храну комитама, већ да су принуђени силом хранили арбанашке качаке из Гњиланске казе. Сељаци су истицали да су наоружани људи које су хранили били обучени у арбанашку ношњу, свакако у покушају да ту чињеницу искористе као доказ да се радило о Арбанасима. Пољак је видео чету, те је према томе могао да потврди да су људи који су га пресрели заиста били одевени као Арбанаси. Сејачанима одбрана није много помогла, јер су Турци наставили да их пребијају, толико, да нису могли на својим ногама да буду спроведени у прешевски затвор, него на запрежним колима. Хамди-паша је и након хапшења наставио да врши контролу пограничне линије око Жбевца, Левосоја и Прешева, а инспекцију је завршио појачавањем граничног одреда у пограничном селу Левосоју на ниво батаљона.¹⁰

Обавештен од стране личног пријатеља, шпедитера из Ристовца Саве Митровића, о Мицковој авантури, Светислав Симић је написао опширно писмо врњском начелнику Михаилу Бончићу. У том писму он је на неки начин пребацио Бончићу Мицков преступ, наглашавајући да му је у два наврата писао да опомене харамбашу да не чини ништа пре него што добије наређење из Министарства, које би му пренео лично начелник. Симић је наредио Бончићу да Мицку, који је послат да се лечи, а не да четује, предочи штету коју је начинио својим непослухом, а да његове људе одмах пошаље у Лебане или Сурдулицу далеко од очију турског конзула. У поменутом писму Симић је нагласио да је: „Сваки *нейромишљени корак*

⁹ АС, МИД–ППО, 1901, ред 643, тежак из Буштрања, Н. Стојиљковић, Министарству иностраних дела. 18/30. 9. 1901.

¹⁰ АС, МИД–ППО, 1901, ред 284, ф. 1, скопски конзул М. Куртовић, министру иностраних дела М. Вујићу, пп. но. 202, пп. бр. 1430, 16/28. 6. 1901; АС, МИД–ППО, 1901, ред 643, Белешка начелника Просветно-политичког одељења С. Симићу, на полеђини телеграма из Врања упућено извесном Рајићу. пп. но. 1862, 9/21. 6. 1901; царински пристав из Ристовца С. Бошковић, С. Митровићу, шпедитеру у Ристовцу, 5/17. 6. 1901; скопски конзул М. Куртовић–министру иностраних дела М. Вујићу, пов. Бр. 1405, 13/25. 6. 1901. шпедитер из Ристовца, С. Митровић, начелнику Просветно-политичког одељења С. Симића, 6/18. 6. 1901; АС, МИД–ППО, 1902, ред 692, тежак из Буштрања, Н. Стојиљковић, министру иностраних дела и председнику владе М. Вујићу, 20. 2/5. 3. 1902.

*шїейан њо сународнике у Турској и њо усїех мера, које смо ѡредузели да их зашїїишимо од обесїи ѡурске.*¹¹

Неуспех атентата, хапшење Сејачана, појачање турских граничних стража и већа будност Турака нису навели Светислава Симића да одустане од ликвидације Кадри Заима. После нешто више од две недеље боравка у Београду, у Врање су поново из Министарства послати Мицко Ристић и четници Анта (Андон, Ламбра) Аврамовић из Лазарпоља, Ђорђе Цветковић из тетовског села Лешка, Горги Стојановић и Лазар Осмаковић.¹² Последњи је био стари харамбаша и војвода из Разлошког устанка 1878. године, који је од 1895. био повереник српског Министарства иностраних дела на поверљивим пословима.¹³ Он је вероватно добио улогу саветника

¹¹ АС, МИД–ППО, 1901, ред 643, начелник Просветно политичког одељења С. Симић, врњском окружном начелнику М. Бончићу, 10/22. 6. 1901.

¹² Мицко Ристић је из благајне МИД-а на име путног трошка добио 50 динара, док су тројица четника и Лазар Осмаковић добили по тридесет. Двадесет динара више које је четовођа добио, су по свој прилици били одређени за трошак чете. АС, МИД–БО, к. 53, признаница на укупно 170 динара потписана од стране Мицка Ристића, Горги Стојановића, Горги Цветковића, Лазара Осмаковића и Антона Аврамовића потписана у Београду 11/23. 7. 1901; АС, МИД–ППО, 1901, ред 643, врањски окружни начелник М. Бончић, начелнику Просветно-политичког одељења МИД-а, С. Симићу, пп. но. 2616, 25. 7/6. 8. 1901.

¹³ Лазар Осмак или Осмаковић, родом из села Рудника код Велеса је из Русије у Србији дошао крајем 1891. или почетком 1892. године. Био је добровољац у српској 1876. и 1877–1878. у руској војсци, да би са четовањем наставио и у Кресанском устанку 1878. и након њега, упадајући из Бугарске у Турску. Због неслагањем са режимом Стефана Стамболова у Бугарској, напушта четовање и Бугарску и 1887. одлази у Русију. Године 1895. Осмаковић је у три наврата награђен новцем из касе српског Министарства иностраних дела на име учињених достава које су се тичале београдске бугарске трговинске агенције. У првој половини 1896. из Министарства иностраних дела добио је у два наврата помоћ од 20 и 30 динара, као и 100 динара на име трошкова лечења у Врањској Бањи у јулу, да би у септембру и новембру исте године добио суме од 100 и 60 динара. Током јесени добио је још 50 динара на име путног трошка до Ниша, а на признаници на примљену попутнину описан је као агент Министарства иностраних дела. Осмаковић је заправо био повереник Ристе Бадемлића, управника града Београда. Министарство је, наиме, тражило Бадемлићу да о Осмаковићу, као свом човеку, да мишљење. У преоруци последњег Министарству из октобра 1896, Бадемлић је о Осмаковићу написао да је: „човек који нам може заїребаши у скоро ѡрема заїлешу који се ѡјављује“. Бадемлић се 1897. бавио слањем чета у Турску у ишчекивању могућег устанка у Македонији и Старој Србији, те је изгледа под заплетима подразумевао устанак и четнички рад. Да се Осмаковић по налазима Бадемлића бавио заграничним активностима 1897. сведочи решење МИД-а из јула поменуте године којим је добио бесплатну железничку карту до Врања у које је путовао „извесним ѡверљивим ѡсловом“. Иако је током целе 1897. из МИД-а добијао по 100 динара месечно, уз повремене мање додатке, тек од фебруара 1898. решењем министра Владана Ђорђевића одређена му је стална месечна помоћ у суми од 100 динара. Последња сума је била прилично велика, те се с разлогом може сумњати да је била плата за рад са

или надзорника Мицка и његових људи. По свој прилици, у Врању, двојици старих четовођа и тројици хајдука придружио се и Петар Николић из прилепског села Зрзе.¹⁴

Убрзо се показало да харамбаша Мицко није извукао поуку из претходног неуспеха. Док је чекао да из Ниша стигну пушке за њега и његове људе, он је у друштву са Осмаковићем и својим пријатељем Костом из Врања пио по врањским механама и на тај начин потрошио сав новац који је у Министарству иностраних дела добио да издржава чету. Харамбаша није престао да се понаша као бекрија ни када је утрошио сав новац. Наставио је да посећује кафане у Врању и Врањској Бањи возећи се кочијама, и потписујући признанице, за чију је наплату повериоце слао код врањског окружног начелника. Харамбашина бахатост на томе није стала, већ је усред ноћи посетио начелникову кућу и затражио му да пошаље писмо благајнику Министарства иностраних дела Милутину Степановићу, свакако да измоли још новца. Врањски начелник се због харамбаше нашао у врло неугодној ситуацији. По претходном договору са Светиславом Симићем, он је на планирању убиства Заим-бега радио мимо знања себи надређеног министра унутрашњих дела, те се побојао да ће због Мицковог понашања министар свакако сазнати за његове делатности, чиме би му положај постао угрожен. Поред тога, начелник није располагао средствима

четама или обавештајни рад. Помоћ му је накнадно умањена на 70 динара, а примао ју је редовно до октобра 1903. године, када је потписао последњу признаницу, вероватно услед смрти или одласка из Србије. *Външинаша йолийшка на Бѣлѣарѣя, документи, ѿ. 3-2, (1887-1890), ѿприредили Е. Сѣйшелова, Р. Појов, Т. Бакалов, Софија, 1998, бр. 485; АС, МИД-ППО 1895, ред 287, решење председника владе и министра иностраних дела С. Новаковића, пп. но 1991, 26.9/8. 10. 1895; решење истог о исплати 50 дина, пп. но. 2091, без датума; решење исатог, пп. но. 2268, 30. 10/12. 11. 1895; АС, МИД-ППО 1896, ред 354, решење председника владе и министра иностраних дела С. Новаковића, пп. но. 2174, 11/23. 10. 1896, 12/24. 10. 1896; АС, МИД-ППО 1897, ред 202, ф. 4, пп.но 1894, 3/15. 7. 1897, 4/16. 7. 1897; АС, МИД-ППО 1898, ред 372, извод из деловодног протокола; АС, МИД-БО, к. 29, признанице Лазе Осмака на 20, 30 и 100 динара, од 10/22. 3, 30. 4/12. 5, 20.7/2. 8 1896; Исто, к. 30, признанице Лазе Осмаковића на 100 и 60 динара од 18/30. 9. 1896, 24. 11/6. 12. 1896, благајник МИД-а М. Степановић-управник града Београда Р. Бадемлићу, 23. 11/ 5. 12. 1896, управник града Београда Р. Бадемлић-благајнику МИД-а М. Степановићу, 23. 11/ 5. 12. 1896, решење председника владе и министра иностраних дела С. Новаковића од 23. 11/ 5. 12. 1896; Исто, к. 34, признанице на 100 динара од 23. 1/5. 2, 23. 3/ 3. 4, 7/19. 4, 31. 5/12. 6. 1897, признаница на 120 и 50 динара 26. 2/10. 3. и 27/4. 9. 5. 1897; Исто, к. 34, признанице на 100 динара од 4/16. 7, 26. 7/7. 8, 20. 8/ 2. 9, 27. 9/9. 10, 31. 10/12. 11. 1897, признаница на 50 динара од 26. 7/7. 8. 1897; Исто, к. 63, Признаницана на примљених 70 динара помоћи за октобар, новембар 1903; Б. Ристовски, *Македонскиоѿ клуб во Белѣрад и весникоѿ „Балкански ѿласник“*, Скопје, 2002, 11.*

¹⁴ АС, МИД-ППО, 1901, ред 643, врањски окружни начелник М. Бончић, начелнику Просветно-политичког одељења МИД-а, С. Симићу, пп. но. 2616, 25.7/6. 8. 1901.

за издржавање Мицка и његових четника, те је зарад исплате механџијама и кочијашима био принуђен да посегне у касу начелства. Очајни начелник Бончић је пребацивао Симићу избор четовође, жалећи се речима: „*Шїа ја да радим и како да се избавим од шїих шївојих комийа?*“ Осим начелнику, Мицко се замерио и сопственим људима, које није исплаћивао новцем добијеним у Министарству за целу чету. Одбивши да надаље делују са харамбашом, Цветковић, Аврамовић и Николић замолили су начелника да њима повери убиство бега и да их снабде са још две пушке, будући да су располагали само једном. Начелник је четницима рекао да за тако нешто није надлежан, те је Светиславу Симићу пренео предлог тројице четника.¹⁵

До тренутка када су пушке за чету коначно стигле из Ниша, цело Врање, свакако и турски конзул и пограничне страже, знали су за долазак и боравак Мицка и Осмаковића, те се од плана за неко време одустало. Харамбша Мицко, Ђорђе Цветковић и Аврамовић су били у Београду најкасније средином септембра, када су потписали признанице у благајни МИД-а; харамбаша на редовну месечну помоћ од 60 динара, а два четника на укупно 23 динара.¹⁶ Мала новчана помоћ по приспећу у Београд, била је само прва награда за труд Цветковићу и Аврамовићу. Интервенцијом самог председника владе Вујића код министра финансија Михаила Поповића постављени су почетком октобра за граничне стражаре IV класе царинарнице у Врању.¹⁷ Нова служба вероватно је била везана са идејом да се четници упознају са тереном пре извршења повереног задатка преко границе.

Четири месеца након јулског боравак у Врању харамбаше Мицка, у децембру 1901. године, подухват ликвидације Кадри Заима је поново предузет, овог пута успешно. По свој прилици разочаран радом врњског окружног начелника Бончића, Светислав Симић се обратио начелнику Пчињског среза Градимиру Ђуровићу. Ђуровић је свакако по позиву дошао у Београд и тамо се са Симићем усмено спорзумео о предстојећем послу. Симић је

¹⁵ АС, МИД-ППО, 1901, ред 643, врањски окружни начелник М. Бончић, начелнику Просветно-политичког одељења МИД-а, С. Симићу, пп. но. 2616, 25.7/6. 8. 1901; истистом, 30. 7/11. 8. 1901.

¹⁶ Цветковић и Аврамовић су месец дана потом добили још под 20 динара решењем Министра иностраних дела. АС, МИД – БО, к. 53, признаница Мицка Ристића на примљених 60 динара помоћи за месец август, 25. 8/6. 9. 1901; признаница на 23 динара Ламбре Аврамовића (!) и Ђорђа Цветковића. 1/13. 9. 1901; АС, МИД-ППО, 1901, ред 781, решење министра иностраних дела М. Вујића о издавању укупно 40 динара Ђ. Цветковићу и А. Аврамовићу, пп. но. 3357, 10/22. 9. 1901, 12/24. 9. 1901.

¹⁷ АС, МИД-ППО, 1901, ред 781, министар иностраних дела М. Вујић, министру финансија М. Поповићу, пп. но. 336, 11/23. 9. 1901, 12/24. 9. 1901; министар финансија М. Поповић, министру иностраних дела и председнику владе М. Вујићу, пп. но. 3603, 19.9. /1. 10. 1901, 20. 9/2. 10. 1901.

начелнику наложио да делује без обавештавања окружног начелника и упутио га да ангажује Ђорђа Цветковића и Анту Аврамовића, као већ упућене у ствар. Цветковић и Аврамовић су прво увећали своју чету за двојицу Пећанаца, Рада Недељковића и Тимотија Ивановића, а затим су ангажовали тројицу Срба из села Свете Петке, Кадри Заимовог читлука на граници, да им буду путовође. У последњем селу са српске стране границе, у Буштрању, четнике је прихватио и снабдео арбанашким оделом Недељко Стојиљковић, повереник који је шест месеци раније пребацио Мицка. Четници и путовође су границу прешли 9. децембра 1901.¹⁸ и сакрили се на пашином читлуку, у близини његове куће. Када је пала ноћ, чета је неопажено ушла у кућу и затекла Кадри Заима у друштву са ћајом, управником читлука. Пошто није одоговорио на позив на предају, изговорен турским језиком, четири четника су запуцали и убили бега Заима. У пометњи која је наступила, када су пуцњи угасили петролејку, из куће је успео да побегне ћаја Суља. Четници су након почињеног убиства, спалили бегове хартије, покупили оружје, ствари од вредности и мању суму новца, а затим одсекли бегову главу и понели је са собом. Четнике је те ноћи послужила нарочита срећа, јер је по њиховом изласку из бегове куће пао снег и покрио тргове који су повреде могли да упуте на то да је чета дошла из Србије. Након што је обавештен о успеху четника начелник Ђуровић је шифрованом депешом обавестио министра унутрашњих дела о целом случају.¹⁹ Министар се наљутио, али не нарочито, јер је раније, у разговору са Ђуровићем одобрио планирање бегове ликвидације. Пчињском среском начелнику је много више узео за зло његов непосредни надређени Бончић. Он му је замерао што је мимо његовог знања предузео подухват, али и због тога што је о успеху мисије сам обавестио министра, док је њега оставио у незнању. Због тога што је дошао у опреку са начелником и министром, Ђуровић је молио Светислава Симића да их обавести о упутствима које му је дао. На крају писма, Ђуровић је замолио Симића да утиче на министра, свакако Вујића, да четири четника буду награђена, пошто им је пре учињеног посла обеђана награда, без прецизирања о износу. Свакако упућен у Симићеве даље планове за рад у граничном појасу, пчињски начелник је молио Симића да четници буду добро награђени, да би били што пре упућени на следећи посао. Ликвидацију неког попа иза граничне линије.²⁰ Предочавајући да ће упркос

¹⁸ Сви датуми у главном тексту дати су по новом календару, у фуснотама и по старом и по новом.

¹⁹ Ђуровић није јасно нагласио да ли се ради о њему надређеном министру унутрашњих дела Н. Стевановићу или министру председнику М. Вујићу.

²⁰ Вероватно се радило о попу Анти Гаџи пароху села Леснице, на тремеђи Прешевске, Кумановске и Кривопаланачке казе. Овај свештеник је заједно са оцем, попом Димитријем

отпору окружног начелника набавити још пушака, нестрпљив да настави са заграничним радом, Ђуровић је од Симића тражио нови задатак.²¹

Турске власти нису повезале ранију појаву српске чете у Сејацу у јуну са погибијом Кадри Заима у децембру, чему је допринео бегов неуредан породични живот, зулуми које је чинио, али и чињеница да је очевидац убиства Ђаја Суља побегао од људи у одељу арбанашких качака који су предају тражили на турском језику. За бегову смрт осумњичено је више људи. Његов претходни Ђаја кога је недавно отерао са читлука, бивши таст, чију је ћерку отерао из харема, неки Арбанас коме је убио брата и један Србина из села Свете Петке коме је убио сина, а који није пристао да прими крвнину. На крају је због његовог убиства ухапшено неколико Срба из села Свете Петке, али изгледа да нису задржани у затвору, иако се сумњало на то да су га они убили по договору са неким из Србије.²²

из Клиновца, због свађе овог последњег са патријаршијским митрополитом скопским Пајсијем покушавао још 1891. да манастир Прохор Пчињски и прешевска пчињска православна села преведе под власт Бугарске егзархије. Иначе је касније деловао као турски шпијун и своје парохијане опањавао и тужио турским властима. Године 1904. теретио је на суду Василија Трбића и сведочио против њега поводом случаја убиства Шериф-бега у близини манастира Св. Прохора. Попа Анту убио је један његов сељак, а један од инспиратора убиства био је и његов син, такође лешнички свештеник Василије Поповић/Антић, који је због умешаности у очево убиство 1905. осуђен на три године затвора. Иначе је убиство попа Анте 1904. сматрано неопходним предусловом за успех извођења Српске четничке организације у Прешевској кази. *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, књ. 5-2, приредио К. Џамбазовски, Београд, 1991, бр. 218, 253; В. Трбић, *Мемоари, казивања и доживљаји војводе велешког (1898–1912)*, књ. 1, приредили А. Драшковић и С. Ристевски, Београд, 1996, 62–63; *Документи о сивољној војвојини Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, 3-1, приредили Љ. Алексић Пејковић и Ж. Анић, Београд, 2003, бр. 207; *Документи о сивољној војвојини Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, *Додашак 1, Организација Српска одбрана 1903–1905. Године из фондова Архива Србије*, приредила Љ. Алексић-Пејковић, Београд, 2008, бр. 74 (= *Додашак 1*).

²¹ Десет дана након Ђуровића, Симићу је писао и окружни начелник Бончић, свакако необавештен да је шеф Просветно-политичког одељења већ упознат са целим случајем. Као и пчињски начелник и Бончић је тражио да четворица четника буду награђени, предлажући да сваки добије по 100 динара. АС, МИД–ППО, 1901, ред 28, ф. 21, начелник Среза пчињског Г. Ђуровић, начелнику Просвео-политичког одељења С. Симићу, пп. н. 4775, 2/14. 12. 1901, 3/15. 12. 1901; Исто, ф. 22, врањски окружни начелник М. Бончић, начелнику Просветно-политичког одељења МИД-а, С. Симићу, пп. н. 4842, 8/20. 12. 1901; АС, МИД–ППО, 1902, ред 692, тежак из Буштрања, Н. Стојиљковић, министру иностраних дела и председнику владе М. Вујићу, 20. 2/5. 3. 1902.

²² АС, МИД–ППО, 1901, ред 28, ф. 21, начелник Среза пчињског, Г. Ђуровић, начелнику Просветно-политичког одељења Светиславу Симићу, пп. н. 4775, 2/14. 12. 1901, 3/15. 12. 1901; Исто, ф. 22, врањски окружни начелник М. Бончић, начелнику Просветно-политичког одељења МИД-а, С. Симићу, пп. н. 4842, 8/20. 12. 1901; АС, МИД–ППО, 1901, ред 284, ф. 4, скопски конзул М. Куртовић, министру иностраних дела М. Вујићу, пп. н. 3189, пп. н. 4872, 8/20. 12. 1901.

*

Иако се показао потпуно неспособним да води чету, Мицко Ристић је и даље фигурирао као војвода и повереник преко кога је министар иностраних дела и председник владе Вујић спроводио или планирао да спроводи један део заграничних четничких активности. У априлу 1902. године Мицко је писао Вујићу да је послушао његову усмену наредбу да остане миран и чека даља упутства, која је имао да прими након завршетка скупштинских седница. Мицко се жалио министру на мањак новца и подсећао га да издржава и *гесејину својих другова*, свакако четника, којима је забранио да се непосредно обраћају коме другом осим војводи. Упркос томе, како је писао, за претходних шест месеци није примио ништа, осим 120 динара добијених по Вујићевој наредби. Мицко је у истом писму помињао и издавање неке књиге зашта је тражио повећу суму новца,²³ као и своју бојазан да је пао у немилост код Светислава Симића, који је по његовим речима уздизао и протежирао Лазу Осмаковића, Ристићевог „највећег непријатеља“²⁴

Изгледа да је током 1902. године активност старог харамбаше сведена на пуко врбовање, евентуално и обучавање четника у Београду, пошто у српској грађи више нема податак о његовим заграничним акцијама. Ако је током 1902. био укључен у четнички рад, током 1903. то по свој прилици није био случај. Једини податак у српској грађи о њему из поменуте године представља молба коју је средином децембра послао председнику владе Сави Грујићу. У тој молби, стари харамбаша се жалио на живот у немаштини као последици мале помоћи од 60 динара месечно, молећи ма какав додатак до пролећа, када је обећавао да ће отићи у Турску да четује.²⁵ Вероватно због тога што је током 1901. и 1902. изашао на глас као војвода и четник, Мицко је на себе скренуо пажњу аустроугарске обавештајне службе. Аустроугарски војни аташе мајор Јосиф Помјановски 1903. године јавио је својој влади, као важан факт да је у српској престоници зимовао харамбаша Мицко, погрешно верујући да је четовао у Турској. Да се Мицко бар 1902. бавио врбовањем четника упућује податак да је у Београду живео у кафани Код црног коња, на Варош капији, месту које је тих година било окупљалиште комита, четника и уопште бегунаца из Турске. Током

²³ Вероватно се радило о књизи *Харамбаша Мицко, српски војвода и зашоченик у Фесану*, романсираној биографији Мицка Ристића, коју је написао Димитрије С. Тасић и чији је први део објављен у Београду 1902. године. Мицко је очигледно ангажовао Тасића да напише његову биографију.

²⁴ АС, МИД–ППО, 1902, ред 615, харамбаша М. Ристић, председнику владе М. Вујићу, 29. 4. /12. 5. 1902.

²⁵ АС, МИД–ППО 1903, ред Р 52, М. Ристић–председнику владе С. Грујићу, пп. бр. 62, пп. но. 5475, 3/16. 12. 1903, 4/17. 12. 1903.

1904. и 1905. харамбаша је због туча у поменутој кафани два пут доспео на странице *Полиџике*.²⁶ Колико је био неупућен у четничке активности у јесен 1904, када се већ увелико одвијала српска четничка акција, сведочи његова молба председнику владе Николи Пашићу да му да под команду чету којом би растерао све бугарске комите и арбанашке банде у Старој Србији и Македонији, као што је чинио у младости. У истој молби, харамбаша је истакао да је исту ствар тражио и приликом аудијенције код краља Петра Карађорђевића.²⁷

Старом харамбаши позне године нису отупеле жељу за авантуром, иако је и надаље примао месечну помоћ од Министарства иностраних дела. По прогласу амнестије у Турској, након Младотурске револуције јула 1908. године, умолио је Министарство да му допусти да се окористи амнестијом, напусти Београд и врати у родни Ресан.²⁸ Молба му је услишена, те је у Ресну од јесени 1908. живео као предати српски четник са редовном месечном платом од српске владе, у износу од 60 динара. Мирни дани у завичају нису дуго трајали и харамбаша се марта 1909, на своју руку, а без благослова српског битољског конзулата, придружио добровољцима, муслиманима и хришћанима, као српски представник у борби за одбрану Устава и новог поретка од државног удара султана Абдул Хамида.²⁹ Током наредне 1910. године харамбаша је умро, по свој прилици природном смрћу, у родном Ресну.³⁰

²⁶ *Аусџо-Ујарска и Србија 1903–1908, докуменџи из бечких архива 1, 1903*, приредио А. Раденић, Београд, 1973, бр. 183; *Полиџика*, бр. 173, 6. 7. 1904; Исто, бр. 376, 28. 1. 1905.

²⁷ *Догађајак 1*, бр. 73.

²⁸ *Докуменџи о сјољној јолиџици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 4, 1-2, приредили Љ. Алексић Пејковић и К. Џамбазовски, Београд, 2012, прилог А, бр. 4; АС, МИД, ППО 1909, ред 1464, харамбаша М. Ристић, Ресан, битољском конзулу Љ. Михаиловићу, пп. бр. 986, 24. 10/6. 11. 1908, 28. 10/10. 11. 1908; АС, МИД, ППО 1909, ред 2, Списак платежника скопског рејона из кредита за народну одбрану 21. 1/3. 2. 1909.

²⁹ *Докуменџи о сјољној јолиџици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 3, 5-1, приредио М. Војводић, Београд, 2014, бр. 91.

³⁰ У изводу из деловодног протокола Просветно-политичког одељења нема помена о насилној смрти харамбаше Мицка, нити је његова смрт заведена у статистику злочина над Србима у Османском царству. С друге стране, Григорије Божовић је 1930. описујући Ресан дао следећи исказ: „*Одавде је и наш Мицко Харамбаша, смешан јо својој сјољашњој кочојерносџи, но који је умео да умре од најмљене софијске руке за наше име.*“ Последња реченица, по свему судећи није одсјај чињеничног стања, али будући да је Божовић, био врло упућен у догађаје у Старој Србији, његова тврдња да је Мицко убијен од бугарске руке вероватно води порекло из сумњи српских дипломатских или просветних посланика који су деловали у Битољу у време харамбашиног конца. Г. Божовић, *Пуђојиси*, приредио Ј. Ристић, Београд, 2016, 325; АС, МИД, ППО 1911, ред 1010, извод из деловодног протокола, пп. но. 964, 14/27. 8, 18/31. 8. 1911.

Убиство Кадри Заима у Пламену четништва

Станислав Краков је у својој хроници четничке акције, *Пламену четништва*, другачије описао ликвидацију бега Кадри Заима, кога назива Ђор Заимом. Као инспиратора и планера беговог убиства, Краков је, пре ће бити свесно него услед обмањивања од стране информатора, означио капетана врањског гарнизона Живојина Рафајловића, а сам чин убиства сместио у рано лето 1903. године.

По Кракову, Мицко Ристић, коме иначе не наводи презиме, се у Београду издавао за Мицка Крстовића, војводу из Брсјачке буне 1881, који је у то време издржавао казну у битолском затвору. Када је наводно Мицково лажно представљање у Београду разобличено, он се склонио у Врање, где га је Рафајловић запазио и ангажовао да лиши живота зулумћара са границе. Поред Мицка, за акцију је, по Кракову, ангожован и извесни врањски фурнунџија Коста. Пошто су снабдевени униформама граничара, Мицко и Коста су три месеца безуспешно вребали Заима, да би их потом разочарани капетан разоружао. Након чега се Мицку, по писању Кракова, изгубио сваки траг. Убрзо по нестанку Мицка Рафајловић је ангажовао у Врање приспелог Ђорђа Цветковића, млекацију из Тетова, који је и иначе четовао у свом крају пре доласка у Врање. Цветковићу, који је добио граничарско одело и пушку, придружио се у подухвату добровољно још један граничар, кога Краков није именовано. Сам чин убиства приказан је на сличан начин на који се стварно и одиграо, уз наглашену чињеницу о обезглављивању бега и доношење његове главе у Врање, која је према Кракову донесена Рафајловићу.³¹

Када се упореди прича коју је донео Краков, са савременим извештајима о догађају, јасно је да је писац *Пламена четништва* био добро упућен у стварни сплет догађаја. Помен Косте фурнуџије, који је заиста боравио са Мицком у Врању 1901, изношење податка о месту порекла Ђорђа Цветковића и чињенице да је и пре доласка у Србију четовао, учешће граничара у убиству и доношење главе у Врање, говоре да је био до детља упућен у догађаје у вези са убиством Кадри Заима. По свему судећи Краков је намерно и то не нарочито вешто померио догађај две године унапред и као главну личност истакао Рафајловића, који у документима о убиству није ни поменут. Да је Краков намерно другачије приказао догађај сведочи тврдња о издавању Мицка Ристића за Мицка Крстовића. Наиме, Кракову, који је користио објављено дело Милојка Веселиновића о војводи Мицку Крстовићу из 1906. године при писању *Пламена четништва*, као и тада необјављену преписку Веселиновића и Мицка, свакако је било познато, да је војвода

³¹ С. Краков, *Пламен четништва*, Београд, 1930, 77–79.

Мицко Крстовић пуштен из битољске тамнице 1901, а не 1903. године, тако да се „лажни“ Мицко није могао издавати за утамниченог војводу, који је у то време био на слободи, у Битољу. Истрајан да завара траг својој намерно убаченој грешци, Краков је при опису судбине војводе Крстовћа написао да је Мицко провео у тамници 21 годину, иако је знао да је тамновао мало више од деветнаест година, од фебруара 1882. до септембра 1901. године.³² Убацивањем неименованог граничара у друштво Цветковића, који је наводно само био обучен у граничарску униформу, Краков је желео да сакрије чињеницу да је комита Ђорђе био у граничарској служби. На основу свега се може закључити да је Станислав Краков само половично искривио догађај у жељи да почетак четничке акције смести после смене династија у Србији 1903. године и сакрије главну улогу државних органа у обављању убистава преко границе и формирању чете.

*

Након изнетих нових података чини се да не би било претерано смело помислити да убиства Кадри Заима, бега који је држао у страху Србе сељаке три погранична села на граници код Врања, зулумћара и качака у пограничној зони код Јавора и атентат на Мустаја-пашу Ћатовића у Сјеници представљају повезне и на истом месту испланирне кораке. Јаворска чета је унела немир међу муслимане из пограничне зоне и створила предуслове за слободну илегалну комуникацију Срба из пограничне зоне са српским институцијама преко границе, док је ликвидација Кадри Заима са друге стране ослободила надзора три српска села на турској територији која су се наслањала на планину Козјак и била природни канал за пролазак четника или оружја од српске границе до Куманова. Када се наведено има у виду, изгледа да је слање чета које су имале да елеминишу највеће препреке планираној четничкој акцији ширих размера било прва фаза *мера* за заштиту Срба у Турској од „*обесџи шурске*“ које је врањском начелнику поменуо Светилав Симић. Симић се залагао за убиство паше Ћатовића, пре него што је оно покушано, али се на основу сачуваних извора не може тврдити да је организовао атентат, као у случају Кадри Заима. Ипак, није мала вероватноћа да су начелник Рудничког округа и јаворски цариник радили по његовим налозима, као што неоспорно јесу врањски и пчињски начелник. Са убиством арбанашког првака Мула Зеке, фебруара 1902, који је попут сјеничког паше Ћатовића и приштинског муфтије држао све конце фактичке власти у Метохији и штитио оне који су вршили убиства Срба, за

³² М. Веселиновић, *Брсјачка буна 1880. у Бишњољском вилајету и војвода Мицко*, Београд, 1906, 30–31.

које има индиција да је организовано и наручено из Србије, из највиших кругова, Светислав Симић судећи по свему није имао ништа. Симић се и две године по убиству, љутио на Милку Вуловић, председницу хуманитарног друштва Одбора госпођа Књегиња Љубица, која је независно од Министарства иностраних дела уговарала убиство Мула Зеке са непосредним извршиоцем убиства Адемом Заимом.³³ Убиство пећког главара и погром над Србима, до кога је у случају откривања умешаности Србије могло да дође у Метохији, следствено и до стварања напетости на српско-турској граници, могли су само да нашкоде Симићевим заграничним радњама, те је његова љутња на Вуловићку свакако била последица њеног рада мимо Министарства иностраних дела.³⁴

³³ Адем Заим је у фебруару 1901. боравио у Београду, што је остало непознато Министарству иностраних дела. Све индиције упућују на то да се у престоници комуницирао непосредно са Милком Вуловић. У једном сачуваном Вуловићкином писму из 1904, у коме се жалила на то што српска влада није омогућила ослобођење Адема Заима, председница Одбора госпођа помиње писмо убице Заима краљу Александру Обреновићу. Независно од ње, Марко Цемовић, 1905. у једном плану о раду међу Арбанасима поднетом МИД-у децидирано наводи да је Адем Заим убиство извршио по личном наговору краља Александра Обреновића. Убиство је по договору Милке Вуловић и Заима требало да кошта 20. 000 динара, што је представљало приличну суму, којом Вуловићка и њено друштво нису располагале, те сумња да је краљ Александар у најмању руку бар понудио новац као награду, односно да је био финансијских покровитељ целог подухвата, није сасвим без основа. Ипак, без конкретне потврде у даљим истраживањима краљева умешаност остаје на нивоу индиције. Министарство иностраних дела, без сваке сумње, није било упућено у ове Вуловићкине активности. *Додатак 1*, бр. 369; ИАБ, 1084, 72. 1. 33, план рада Милке Вуловић од 15/28. 3. 1904; АС, МИД-ПП, 1901, ред 28, конзул у Приштини, С. Аврамовић, министру иностраних дела М. Вујићу, пп. бр. 1046, 17/30. 10. 1901; АС, МИД-ПП, 1902, ред 26, Конзул у Приштини, С. Аврамовић, министру иностраних дела М. Вујићу, пов. бр. 28, 19. 2/4. 3. 1902; Исто, исти, истом, пов. бр. 43, 5/18. 3. 1902; исти истом, пов. бр. 63, 5/18. 4. 1902; Исто, исти, конзулу у Скопљу, М. Куртовићу, пп. бр. 326, 28. 3/10. 4. 1902; Исто, конзул у Скопљу, М. Куртовић, министру иностраних дела, М. Вујићу, пп. бр. 557, 31. 3/13. 4. 1902; Исто, конзул у Приштини, С. Аврамовић, министру иностраних дела М. Вујићу, пов. бр. 72, 28. 4/11. 5. 1902; Исто, министар иностраних дела, М. Вујић, конзулу у Приштини С. Аврамовићу, бр. 1557, 1/14. 5. 1902, на полеђини претходног акта; АС, МУД-ПОВ, 1901, кутија 1, Министар унутрашњих дела, Л. Поповић, управнику вароши Београда, Б. Маршићанину, 19. 1/1. 2. 1901; *Исто*, управнику вароши Београда, Б. Маршићанин, министру унутрашњих дела Л. Поповићу, недатирана депеша; начелник Округа нишког истом 20. 1/2. 2. 1901.

³⁴ У жељи да за свој рад, као и за време династије Обреновић добију подршку државних структура, чланице Одбора госпођа су се обратиле Министарству унутрашњих послова, међутим, министар је одбио да их прими. Револтирана, а уверена да је Симић кумовао хладном пријему, Вуловићка је отишла у Министарство иностраних дела да се суочи са њим и да одбије све његове примедбе на рад Одбора. Правећи се невешти, и Симић и Вуловићка су као разлог захладњења на линији Министарство-Одбор истицали неки случај слања књига у Турску 1902. мимо знања МИД-а. Главну оптужбу, да су Вуловићка и њен одбор радили „*нешто у користи оишће ствари, а мимо задатка, који је Одбор*

Да су председник владе Вујић и шеф П-П. одељења ликвидације на југоисточној и југозападној граници спровели у циљу припреме шире организованог, државног заграничног рада, упућује и путовање шефа Симића спроведено наредне, 1902. године. Наиме, по решењу председника Вујића из септембра 1902, Симић је добио задатак да пропутује пограничним појасом. По слову решења, циљ путовања било је упознавање прилика : „а да би се могле предузети иошребне мере да се учини крај несносном сџању на ģраници и евенџуално иомоило нашем живљуу Сџарој Србији“. По решењу председника, на услугу Симићу по дужности су се имали ставити сви чиновници Министарства финансија, унутрашњих и иностраних дела. Судаћи по надокнади трошкова, Симић се са путовања вратио до почетка октобра, али, нажалост, његов извештај није сачуван.³⁵

Неколико месеци пре Симићевог путовања, маја 1902, три четника: Ђорђе Цветковић, Лазар Мицковић и Ђорђе звани Келнер, јавила су се начелству Врањског округа Бонџићу. Ђорђе Цветковић, убица Кадри Заима, је од начелника тражио пушку мартинку или у случају неиздавања исте 100 динара за одлазак на рад у Ниш. Цветковић је тврдио да га је у Врање послао Светислав Симић, док је Ђорђе Келнер тражио да му се већ издата мартинка са 60 метака у Управи града Београда каналима Министарства иностраних дела допреми у Врање.³⁶ Током априла и маја 1902. Антонију Аврамовићу, саучеснику Ђ. Цветковића у убиству Заим-бега, заједно са четовођом Кузманом Цветковићем³⁷ испалћивана је месечна помоћ од

себи иосџавио“ Вуловићка је одбила исказом: „*да је она и мола биџи иосвећена у неке иолиџичке сџвари али да није била ни вршиџел ни изврџилац*“. Оптужба и одбрана показују да се случај из 1902. није односио на књиге, већ на оно што је и Симићу и Вуловићки било добро познато. Односи се нису поправили ни наредне године, јер је као једну од тачака свог планираног рада у 1904. Милка Вуловић ставила задобијање подршке Светислава Симића, који је утицао на министра иностраних дела Андру Николића да јој се забрани приступ двору. ИАБ, 1084, 72. 1. 33, план рада Милке Вуловић од 15/28. 3. 1904; ИАБ, 1084, ив. Бр. 1, Седнице Одбора госпођа КњегињаЉубица од 9/22.10. 1903. до 1/14. 12. 1904, 10. Записник са 10. редовне седнице 16/29. 12. 1903, 37–44.

³⁵ АС, МИД–ППО 1902, ред 641, решење председника владе М. Вујића пп. но. 3104, 19. 8/2. 9. 1902.

³⁶ АС, МИД–ППО, 1902, ред 69, ф. 5, начелник врањског округа М. Бонџић, начелнику Политичко-просветног одељења Министарства иностраних дела С. Симићу, Београд, поверљиво, пп. но. 1546, 29. 4/12. 5. 1902, 1/14. 5. 1902.

³⁷ Кузман Цветковић, био је родом из села Смилева код Ресна. 1899/1900. деловао је као четник у Турској, прелазећи током зиме на српску територију, где је уживао помоћ и гостопримство. Почетком 1902. године у молби четника на зимовању у Србији за помоћ председнику владе М. Вујићу, наводи се као четовођа. Јуна 1902. послат је у Софију од стране Светислава Симића да шпијунира рад тамошњих комитета и узме учешћа на конгресу организације. После одласка у Софију, у српској грађи му се губи траг. М.

по 60 динара. Коначно, крајем маја, министар председник Вујић наложио је Министарству финансија да четовођу и четника запосле као царинике, негде на граничној линији Јавор-Врање. Отприлике у исто време када су се три четника јавила Бончићу, Кузман и Антоније добили су препоруку за јаворске царинике.³⁸ Молба Ђорђа Келнера и појава Цветковића, показују да су у Управи града Београда 1902. наоружавали четнике и да су се они, уз знање Симића, спремали за одлазак у Турску. Какав су конкретан задатак имали, то на основу расположиве грађе није могуће рећи. Даља судбина Ђорђа Цветковића указује на континуитет између рада Светислава Симића 1901–1902. и активности Српске четничке организације 1903–1904. Наиме, Цветковић је маја 1904. био војвода једне од две чете од по 11 људи, које су, пре него што су се раздвојиле, уништене од турске војске на положају Шупљи Камен код Куманова.³⁹

Дакле, судећи по личностима укљученим у теренску акцију након 1903. и чињенице да је село Света Петка током четничке акције 1903–1908. представљало прву тачку на главном каналу за пребацивање чета из Србије у Турску, дају разлога да се са приличним поуздањем изнесе теза да су заграничне активности Светислава Симића 1901–1902. представљале смишљено припремање српске четничке акције ширих размера у Османском царству. У време одвијања догађаја поверљивост посла је налагала строгу конспирацију, те се у дипломатској преписци до скоро нису могли наћи подаци о активностима. С друге стране, хроничари и учесници четничке акције, пре свега Стаснислав Краков и Живојин Рафајловић, не само да су са намером представљали заграничне делатности као плод приватне иницијативе, већ су померали хронологију догађаја, како би одузели владама из времена режима Александра Обреновића заслуге за почетак национално-ослободилачког покрета у Турској.

Јагодић, *Српске чеће у Македонији 1897–1901. године*, Устанци и побуне Срба у Турској у 19. веку, Ниш, 2012, 117–118; АС, МИД – БО, к. 54, Молба четника Стар. Срба Македонаца председнику владе Михаилу Вујућу, 24. 12. 1901/5. 1. 1902; АС, МИД–ППО 1902, ред 749, Решење М. Вујића, пп. но. 2167, 14/27. 6. 1902; *Истио*, шеф П. П. одељења МИД-а С. Симић, посланику Краљевине Србије у Софији П. Мариновићу, пп. но. 2305, 5/18. 6. 1902.

³⁸ АС, МИД–ППО 1902, ред 749, Решење М. Вујића, пп. но. 1223, 4/17. 3. 1902; *Истио*, пп. но. 187, 23. 5/6. 5. 1902; *Истио*, пп. но. 1858, 23. 5/6. 5. 1902.

³⁹ В. Трбић, *Наведено дело*, 38; С. Краков, *Наведено дело*, 131–132; АС, МУД–пов, 1904, К. 1, генерал С. Грујић, председник министарства и заступник министра унутрашњих дела, министру војном Р. Путнику, пов. бр. 262, 19. 5/2. 6. 1904.

SECRET TRANSBORDER ACTIVITIES OF THE SERBIAN GOVERNMENT IN THE OTTOMAN EMPIRE IN 1901.

Summary:

During the late 19th and in the early years of the 20th century, the Albanians and Muslims in general carried out numerous acts of violence against the Serbian population of Old Serbia. The authorities of the Ottoman Empire would rarely pursue, arrest or prosecute crimes against the Serbs, which resulted in an increase in the homicide rates and the migration and exodus of Serbs to the Kingdom of Serbia. Serbian Consul in Pristina, Svetislav Simic, was a vocal advocate of a plan for the Serbian diplomats and border authorities to organize the killings of unconvicted murderers in order to make Muslims and Albanians in the Ottoman Empire aware that their harassment against the Serbs would not remain unpunished. Simic's idea was eventually rejected by the head of the Serbian government, Vladan Djordjevic.

Following the change of government in the Kingdom of Serbia and the arrival of Simic as the head of the most important department of the Serbian Ministry of Foreign Affairs in 1901, Simic's plan was now supported by the new Prime Minister Mihailo Vujic. Since May 1901, the Serbian Ministry of Foreign Affairs had planned, and in December of the same year executed the murder of Kadri Zaim, a coterminous Muslim landowner who had harassed local Serbs and obstructed Serbian secret actions at the borders of the Ottoman Empire. The beginning of the Serbian Chetniks campaign shortly after the murder suggests that Simić had planned this murder as the first step towards intensification and planning out the Serbian guerrilla action of wider proportions in the Ottoman Empire. This written work is based on unpublished archival material of Serbian origin and to a lesser extent published Serbian and British contemporary documents, memoirs and literature.